Kenyeres Zoltán

Arany János 200

Kinn már süt a kora márciusi nap, éppen egy hátracsúszott könyvet próbálok kibányászni az egyik polcon, amikor megszólal a csengő. Valaki csönget. Megyek ki az előszobába, veszem le a kaputelefont, kérdezem, ki az: – Arany János – feleli. Kinézek az ablakon, tényleg ő az. Nem csodálkozom, már sokszor vártam. – Most megnyomok egy gombot – mondom neki –, berreg, és kinyitja a kertkaput, de, amikor be tetszik érni a házhoz, ott ismét csöngetni kell a névtáblán. Újra kinézek, látom, már benn van. Kiskutyám szalad is eléje. Én meg, amíg baktat felfelé a lépcsőn, tűnődöm, hogyan szólítsam. Jó, tetszikezem, az jó, pedig tetszikezni inkább csak idősödő nőket szoktam. A megszólító mód rendben van, de mi legyen a megszólítás? Imádott Jankóm? Tulajdon-képpen igen, hiszen sokkal idősebb vagyok nála. Ő csak hatvanhat éves, én pedig már hetvennyolc múltam. Persze úgy is lehet számolni, hogy kétszáz évvel ezelőtt született, és ehhez jön hozzá a hatvanhat. Akkor kétszázhatvanhat. Akkor pedig János bácsinak szólítom, igazság szerint eddig is mindig így gondoltam rá. A János bácsi.

Nehezen, fújtatva jön felfelé, de jön. A Károly-forrás és a Margitsziget, minden panaszkodó levele ellenére, szemlátomást jót tett neki. A kiskutyám már fölért, boldogan csóválja a farkát, oda van a vendégekért, nem vár semmit, egyszerűen csak szereti az embereket. Nagy, barna szemével kérően, nem is kérően, szinte utasítóan néz rám, mintha azt mondaná, menjek és segítsek. Mennék is, de hasogat a térdem, és fáj a derekam, az orvos is mondta, csak minél kevesebb lépcső. Jöhetne a feleségem, de valahol a legbelső szobában telefonál. Nem hallotta a csengetést, és nem sejti, ki jön itt felfelé. Állok Szandival, a kis tacskóval a nyitott ajtó előtt, és várom, hogy megjelenjék alakja a lépcsőfordulóban. Ez lehet még harminc-negyven másodperc. Nem kevés idő. Elég arra, hogy végig gondoljak valamit.

*

Az egy anyanyelvű emberek között kialakulnak olyan tartósan fennálló közösségek, amelyeknek a tagjai nem ismerik egymást, nem tudnak egymásról, nem kell, hogy valaha is találkozzanak. Nem

tartózkodnak sem együtt, sem egy helyen. De bizonyos kérdésekre ugyanazokat a szavakat válaszolják, pontosan ugyanazokat. És ezek a szavak titkos köteléket alkotnak, és titkosan összekötik és egybefűzik őket. Ezeket a titkos összetartozás-szavakat mindig költők találják ki. A költészetnek talán ez a legnagyobb teljesítménye; az a legtöbb, amit megtehet és elérhet, legtöbb, hogy ilyen szavak létrejönnek és eleven életet élnek. Független életet, független mégazoktól a versektől, költeményektől vagy poémáktól is, melyek létrehozták őket. Nem kell ismerni a költő életét, nem kell ismerni a pályafutását, még az sem fontos, hogy a vers címére pontosan emlékezzünk, az összetartozás jelszava akkor is félreérthetetlenül működik.

Én ahhoz a közösséghez tartozom, amelyben mindenki tudja, hogy ki volt Kund Abigél és Zách Klára, s emlékszünk arra, hogy „Egyszer egy kisleány mit tett fel magába? / Azt, hogy ő biz' elmegy széles e világba". Ha megkérdezik tőlem, mit csinál az érckakas Budavár tornyán, azt válaszolom, hogy „csikorog élesen". Mit csinált Szilágyi Erzsébet? (Az eredeti helyen persze Örzsébet.) A válasz: „levelét megírta". Mit csinált a drégeli rom? „Felhőbe hanyatlott". Mi ég a napmelegtől? „A kopár szik sarja." Mi hullajtja levelét? „Az idő vén fája." Tudom, és az édesapám is tudta, meg az édesanyám nagyapja is tudta. Ülök az 59-es villamoson, velem szemben egy rövid kabátos, negyvenes (fiaimhoz hasonló korú) férfi babrál a mobilján (már fiatal, öreg, mindenki azon babrál), pillanatra felnéz, elkapom a pillanatot, és odahajolok hozzá: – Kedves uram, ne haragudjék, hadd kérdezzem meg, hogyan bólingat az eperfa lombja? – Morog valamit. Hogyan bólogat, hogyan bólogat? Ja, persze, hát „feketén". Talán semmiben nem értünk egyet a világ folyásáról, még össze is vesznénk, és valahol mégis egyívásúak vagyunk. Ennél többet a költészet nem érhet el. És ezt nem is tudja más megcselekedni, csak a költészet.

Nem igaz, hogy az olcsó konfekció ruhák nem jók, nem szépek, nem lehetnek elég kényelmesek. De a legjobbak és legkényelmesebbek mégis azok, amiket jó mértékkel mérve a testünkre szabtak. Nem lehet megmagyarázni – persze, magyarázni, magyarázgatni lehet –, mit jelent az a kifejezés, ha azt mondjuk, tökéletesen egy nyelv testére van szabva. Méghozzá avval együtt, hogy a nyelv állandóan változik. Új szavak, új hangok és új ritmusok jönnek. És mégis. Talán az összhangzat, ami megmarad. A nyelv jellegéből adódó zenéje, hangzása, amely, ha nem is örök, de hosszan tartó.

Néztem a sötétbe, sötét éjszakába,
Régi elhúnyt idők homályos titkába;
S amint belenéztem, hosszasan merevül:
A ködök országa ím megelevenül
[…]

(*Előhang*)

*

Amikor még csak százéves volt, az első centenárium idején német tengeralattjárók angol hajókat süllyesztettek el a Csatorna hullámtengerében, Európa két oldalán állt a front, golyózáporok pillanatszünetében szanitécek kúsztak a véres sebesültekhez, Oroszországban pedig röviddel azelőtt kitört a forradalom. És a literátus emberek idehaza mégsem feledkeztek meg a születésnapról. A Nyugat 1917. március 1-jére keltezett száma vele nyitott. (Avval, aki itt jön nekem felfelé a lépcsőn, s nem tudom, mivel tudjuk megkínálni, nehogy nálunk legyen rosszul a bajaival.) Ehhez a gesztushoz tudnunk kell, hogy Arany nem volt a nyugatosok kedvence, de talán lett volna, ha a népnemzeti irány konzervatív kritikusai nem vele bezzegezik őket minduntalan. De ezt tették. És itt nemcsak Rákosi Jenőékre gondolok, nemcsak az Új idők körére, hanem a nemzeti klasszicizmus irányának olyan jelentős, nagy irodalomtörténészére, professzorára is, mint amilyen Riedl Frigyes. Aki azon a véleményen volt, hogy Magyarországnak esetleg lesz még egyszer olyan nagy hadvezére, mint Hunyadi János, de olyan nagy költője, mint Petőfi és Arany, aligha lesz. És mondta ezt Ady kortársaként. (Ezt könyvének 1920-ban megjelent negyedik, „részben átdolgozott" kiadásából idézem.) Persze, hogy kritikai távolsággal kezdte ünnepi tanulmányát Ignotus a Nyugat-szám élén. „A mai magyar költészet […] ha s amennyiben folytatódik, inkább Vörösmartynál s még inkább Berzsenyinél s Csokonainál kapcsolódik, mint Arany Jánosnál. Az ő módja mintha kiélte volna magát őbenne, s az irodalom folyamatosságának hegylánca közepett külön áll, mint néhol a síkon a kialudt tűzokádó. Maga dúsan s szőlőtől borítva, de nem megtermékenyítően." Aztán hozzátette: „Amit azonban végig vitt és megcsinált, az tökéletes. Magától értetődő. Természetes. Másképp el sem gondolható. Mint a nápolyi öböl, vagy a kaliforniai csodafa, a mère de la fôret vagy a Michel Angelo Mózese. Van."

Ignotus írását Schöpflin Aladár megelevenítő leírása követte Nagyszalonta uniformisba öltöztetett, századokon át pontosan ismétlődő világáról, amelyben a vézna, gyenge kisfiú megszületett és felnőtt.

Honnan is lett volna világváltoztató szándéka és ereje? „Ő nem tudott lerombolni egy világot, hogy újat alkosson romjaiból, ő egyáltalán nem alkotott új világot, ő a meglévőt emelte magasabb színvonalra, azt, amelyben felnőtt és élt." Ezután még két tanulmány következett a centenáriumi számban, az egyiket, Babits Mihály írta, a másikat a mára már tökéletesen elfeledett Halász Imre, a régi, szabadelvű Magyarország nagyszerű újságírója, aki még találkozott Arany Jánossal, Arany Lászlónak pedig belső baráti körébe tartozott. Ő Arany családjáról írt. Babitsot egyetemi évei óta foglalkoztatta Arany János élete és életműve, több tanulmánykísérletét ismerjük, 1910-ben pedig nagy ívű, átgondolt elvi tanulmány írt, amelyben Arany jelentőségét Petőfiével egyensúlyozta. Ezt sokan idézték, és sokan vitatták már. Kettejük közül úgy állt határozottan Arany mellé, hogy tudatában volt az Ady-rajongók lebecsülő véleményének: Arany nem költő. Az 1917-es Nyugat-számban azonban egy furcsa-érdekes kísérletét mutatta be, amely azóta sem jelent meg újra, nem vette fel tanulmányköteteibe, a halála óta kiadott kötetekben sem szerepel, majd nyilván a kritikai kiadás megfelelő kötetében lesz helye. Babits egyetemi éveiben és pályája elején össze-vissza olvasott Wundt-tól Spenceren át James-ig mindenfélét, és egy pszichológiai alapú asszociáció-elméletre gondolt, amely már-már a „fantázia kvantitatív értékelését" jelentené. Ebben a kísérletében Arany életének egyetlen félévét, 1877. második felét emelte ki, onnan is egyetlen verset, és szempontja szerint annak is csak első szakaszát elemezte, az *Epilógus* első soraiban kereste a képalkotás logikáját. Elvi szempontból jelentéktelenebb írás volt ez a korábbinál, és jelentéktelenebb volt Ignotusénál is, mentes volt minden irányzatosságtól és irodalmi ideológiától.

Az Arany-pártiságnak szinte máig mindig van valami Ady-ellenes, modernség ellenes stichje. Mintha, aki azt mondja, Arany, nem mondhatná ugyanolyan hangsúllyal azt, hogy Ady. Tulajdonképpen ez az egyik legkülönösebb ütközőpont a huszadik századi irodalmi kanonizálásokban, és ez valahogy máig húzódik. Pedig Ady világosan pártot állt. „Magyarul ketten tudunk igazán: Arany János meg én." Gyulaiék és Gregussék még előtte voltak ennek. A XIX. század utolsó harmadától kezdve az egyetemi katedra-irodalomtörténet a boldoggá avatottak költőhármasságában gondolkodott. Gyulai Páltól Horváth Jánosig: Vörösmarty, Petőfi és Arany három pillérére építettek minden irodalmi értéktörténetet. Ezt az értékhármasságot nem is lehetett józan ítélettel elvitatni, és lényegében a Nyugat írói, irodalmárai, kritikusai is elfogadták, legfeljebb kiegészítették, és a belső súlyelosztáson módosítgattak. Változtak az értelmezések, de a helyezések maradtak a dobogón. A XIX. századi irodalomtörténészek még

kerültek minden lehetséges konfliktust Petőfi és Arany között, ezért megosztották a terepet. Petőfinek adományozták a lírát (hiába volt ott a világremekmű, a *János vitéz*, vagy az Aranyénál jobb *Bolond Istók*), Aranyt a másik csúcsra, a verses epika csúcsára ültették, a balladát pedig rafinált meghatározással, hogy „tragédia dalban elbeszélve", tehát végső soron mégiscsak elbeszélés, ugyancsak idesorolták. Nemzedékek tanulták az iskolában, hogy Petőfi a legnagyobb lírai költő, Arany pedig a legnagyobb epikus. Vörösmarty, mint kettejük nagy elődje szerepelt. Így hagyományozódott tovább a békés triász.

Aztán változások következtek. Móricz Zsigmond 1931-ben megjegyezte ugyan, hogy az eposz kiment a divatból, s helyére lépett a regény, ő hirtelen fordulattal mégis visszatért Arany első és azóta is senki által figyelmesen el nem olvasott elbeszélő-költeményéhez, *Az elveszett alkotmány*hoz, és remek tanulmányt írt róla. Csak bámulhatjuk ma is. Ilyen szakaszokat idézett belőle, igaz, kicsit pontatlanul:

> Csináltassunk börtönpalotákat.
> Értitek ezt? Palotát a parasztnak, minthogy elorozá
> Ökrötöket! No ezért illő adózni.
> Én ugyan azt tartom, nemes ember vagy soha nem lop,
> Vagy nagyon óvást lop: de a börtönt minden esetre
> Van kikerülnie mód…
> Hogyha pedig mégis börtönbe kerül valamelyik,
> Hadd rohadjon el ott, mért volt olyan ostoba tolvaj.

Egy évvel később, Arany halálának ötvenedik évfordulóján Kosztolányi már az *Őszikék*ről ír. „Mi […] már mást látunk benne, mint apáink, öregapáink. Ők az elbeszélőt bámulták, az eposzköltőt. Hozzánk inkább az öregúr áll közel, aki az *Őszikék*-et írta, a valló, a kitárulkozó; a hétköznapok fölmagasztolója, aki észreveszi a körülötte lévő embereket és tárgyakat, a fájdalom mosolyát és görcsét, az elfojtott sikolyt és az utcalármát, az idegrendszerek bomlását; a kísértetes, a riadozó és ideges, a szemé és fülkáprázatok üldözöttje, a lelkiismeret költője, aki – Gyulai szavai szerint – »folyvást lelkiismeret-furdalásai között él«, az, aki megalkotta balladáit és lírai remekeit, a hősi eposzok mellé egy másik eposzt, egy mai lélek nem hősi, de annál megindítóbb eposzát."

Ez az értékelés és emlékezés talán így folytatódott volna szép fokozatosan, de a század közepén jött egy új szemlélet (nem előzmények nélkül), és mindjárt teljhatalomra is jutott. Ez volt a Lukács–Révai-féle úgynevezett marxista értékrend. A hármas számot babonásan őrizték, de

Petőfi mellé másik két személy nevét írták ki az éremtáblázatra, Adyt és József Attilát. Kimaradt Vörösmarty és kimaradt Arany János. Ez a kimaradás nem jelentette azt, hogy teljesen kihagyták volna őket a győztes csapatból, írtak róluk tanulmányokat, könyveket, még iskolai tanításuk óraszáma sem csökkent jelentősen. Csak mást tanítottak és másképpen. Akik akkor voltunk diákok, azért mi még hiánytalanul megtanultuk a memoritereket, s az idézeteket, az értelmiségi összetartozás bűvös jelszavait ma is fújjuk, hacsak agyunk növekvő mésztartalma nem vet akadályt.

Aztán tudjuk a történetet, jött 1989, és elkövetkezett egy e világi hit és elképzelés nélküli korszak, amelyben persze nem kellett mindent elölről kezdeni, de lehetett volna. Mindent lehetett volna. Előbb azonban a „nem jó" érvényesült. A lehetőségek bőségzavarában előbb Petőfi esett ki, aztán Ady, úgy látszott lejáratta őket a forradalomideológia, de tulajdonképpen Vörösmartyval és Arannyal sem tudott mit kezdeni az elmúlt negyedszázad. Már előbb, a 80-as években elkezdődött Aranynak egy korszerű újraértékelése Németh G. Béla műhelyében és egyetemi katedrája körül, aztán megjelent néhány kitűnő könyv, Arany tudós-prózáját elemző Dávidházi Péterre gondolok, vagy olyan áttekinthető, iránymutató pályaképre, mint Nyilasy Balázs kismonográfiája. De mégis, ahogy elérkezünk a legutóbbi évekig, van valami nyársatnyeltség a literátus értelmiségben a klasszikus irodalommal és különösen a klasszikus költészettel szemben. Még József Attila is inkább csak hivatkozás, mint jelenlét. Van valami félszegség, valami nehezen magyarázható félelem a romantika korától, de egyáltalán félelem a szívtől és érzelemtől. A szavak már felszabadultak, a nyelv készen állna, szegény Aranynál a kipontozott „f" (f…) még azt jelentett: fene. A nyelvi prüdéria mára már eltűnt, nincsenek tabuszavak, a szerelem materialitása is felszabadult. Legfőbb ideje, hogy megtörtént, de jött helyébe valami érzelmi prüdéria. És jött a szcientista ráció-furor. Mintha mindent racionalizálni kellene. A lírai verset is.

*

Már az utolsó lépcsőfokra lép fel, s ahogy nézem, mintha kicsit húzná a bal lábát. És látom rajta, hogy elfáradt, pedig első emeleten lakunk, és ezek még békebeli lépcsőfokok. Kíváncsi vagyok, hogy miért jött, remélem, mindjárt kiderül. Alighanem panaszkodni akar, leveleiből tudjuk, mindig szeretett panaszkodni. Állami ünnepet kap, az egész évet róla nevezik el, maga az elnök utazik a szülővárosába. De ő soha nem kereste a hangos szót. Kitüntetéseit és jutalmait néha csak barátai

unszolására fogadta el. Egyszer Szarvason küldöttség ment elé, éji zenével köszöntötték, furcsa érzés lehetett, ő tanár korában még az iskolai összejövetelektől is tartózkodott. Csendes, visszahúzódó ember volt egész életében. Annak örül, annak nagyon örül, hogy iskolákban, iskolás gyerekek megemlékeznek róla. Az az igazi. De kiállni valami sokadalom elé, az nem az ő természete. Móricz Zsigmondnak volt abban igazsága, hogy ő nem volt bátor ember. Amikor hírét vette, hogy a király (az a siheder) el akarja tiltani a tanárokat a rebellis szakáll viselésétől, ő rögtön levágatta a magáét. De az jólesett, hogy sok évvel később egy Bóka László nevű akkori egyetemi tanár megvédte, és azt mondta, hogy ennek ellenére azért ő nemhogy bátor, hanem egyenes hős volt. *Hős, mert lehetetlen időkben folytatta az írást, és magyarul írt.* Mert a költőnél nem az számít, hogy mit tesz, hanem az, hogy mit mond.

Nyújtja felém a kezét. Zavarban vagyok. Kezet fogni? Inkább kezet csókolnom kellene, de az nevetséges volna, és az ilyen túláradás nem illik ironikus korunkhoz. Egyszer, évtizedekkel ezelőtt egy villányi vendéglő ajtajában összeütköztem az ő királyának a leszármazottjával. Az ismerős arc láttán gépiesen kezet nyújtottam. Később átvillant az agyamon, hogy ez nemcsak illetlenség volt, kezet nyújtani az idősebbnek, de felségsértés. A régi századokban kemény áristom járt volna érte. Ilyet nem teszek többé, János bácsi kezét megszorítom, aztán megsimogatom. Így lesz jó.

De még nem jutunk idáig, amikor kérdőn néz rám, mintha vizsgáztatni akarna. Tudod-e – kérdezi –, mi a rím arra, hogy „*ritka kedv*”? Süllyedek szégyenemben, nem jut eszembe. Szenilis agyammal nem tudok én már semmit. De Jutka, a feleségem gyorsan kisegít, már befejezte barátnőjével a telefonálást, és ott áll mellettem a lépcsőfordulóban. „*Ritka kedv*?” Rávágja határozottan: „*játszi nedv*” – *Bolond Istók*, első ének.

2017

Kenyeres Zoltán: Harmadik csengetés
Visszahumanizálási kísérletek
Savaria University Press Szombathely – 2018

(A szerkesztő megjegyzése: Kenyeres Zoltán Arany János 200 *című írását a lap szépirodalmi rovatában közöljük. Bevezetője esszékötetének, amely a Savaria Universiti Press, Szombathely Kiadónál jelent meg, A harmadik csöngetés címmel. A könyv bemutatóján Gintli Tiborral beszélgetve hangzottak el az alábbi mondatok, amelyeket, meghagyva az élő beszéd természetes szépségét, kis kócosságát, azért illesztünk ide, hogy igazoljuk, miért közöljük a szépirodalom rovatban.)*

„… Én 1981-ig az Irodalomtudományi Intézetben dolgoztam a Ménesi úton, nagyon jó dolgom volt, nagyon szerettem. És Király István, valahányszor találkoztam vele az évek során, mindig azt mondta nekem, hogy gyere át az Egyetemre, én meg mindig mondtam neki, hogy Pista, én nagyon jól érzem magam Sőtér István mellett, és nagyon szeretem az Intézetet. Aztán egyszer csak, 1981-ben, azt mondtam neki, hogy te, én ezt most meguntam. És amikor átmentem az Egyetemre, bementem Sőtérhez, aki a szüleim barátja volt, kisgyerekkoromtól kezdve ismertem. 1956 szilveszterén náluk szilvesztereztünk, úgy nőttem föl, hogy ismeretem, hát elköszöntem tőle. Nagyon csodálkozott, hogy hát mért megyek én be egy akadémiai intézetből az egyetemre, ahol X van meg Y van… Hát az maga a szabadság volt, a Ménesi út, ott azt írtunk, amit akartunk, azt beszéltünk, amit akartunk. Az egyetem az teljesen más, ott megszorítások… És akkor én azt mondtam neki, hogy nézd, olyan foglalkozás, hogy irodalomtörténész, olyan nincsen. Ezen a pályán valaki vagy író vagy tanár. Én úgy érzem, hogy inkább tanár vagyok. Nos, öregségemre én most szeretnék inkább átmenni íróba. Én már nem tanítok, és azt ambicionálom, hogy ezek olyan – *írói* munkák legyenek. És azt szeretném, hogyha másoknak is ez az ambíciójuk lenne. Hogy az írásmű legyen. Szép. Hát végül is, akik tanulmányt írunk, esszét írunk, az szépirodalom, ki az, aki Babits-esszéit elválasztja a versektől? Hát én nem tudok verseket írni, de esszéket tudok , és azon vagyok, hogy az legyen jól megírva. És azt szeretném, hogy ha ez úgy elterjedne. És ez *lenne*.

Ez volt az alapvetés ebben a könyvben…”

„…Hogy ha én azt mondom, hogy a világirodalom legszebb regénye, amit nagyon kevesen olvasnak, az Goethe-nek a Wilhelm Meistere, hát annál szebb regényt senki nem írt, ami vastag is, meg klasszikus, hát a fene olvas ilyeneket, Goethét. Elég, ha tudjuk, volt a Faust, meg minden. Hát ez a világ legszebb regénye. Mert arról szól, hogy mindent szabad. Boldognak lenni is szabad! Ez óriási nagy dolog! Hát nincs a XX. században író, aki le merné írni, hogy boldognak lenni is szabad. Szenvedni igen. Szenvedésekre visszaemlékszünk. Vannak szenvedéstörténetek. De boldognak lenni nem szabad. És akkor eszembe jut a következő: Tessék elképzelni egy roncstelepet. Ócskavasak, rozsdás vacakok. És fegyencek. És fegyveres őrök. Fiatal lányok, akiket határátlépésért két-három évi börtönre ítéltek, és itt dolgoztatják őket. És filozófus professzor, akit a nézetei miatt oda kényszermunkáztak, meg tanárok, meg írók, meg nem tudom én, micsodák. És ott vannak. És

akkor egy kislány fölmászik az egyik ilyen roncshalomnak a tetejére, lefekszik, és a nap felé fordítja az arcát. És napozik. Hát ez az életszeretet. Ez a *juszt* is életszeretet. A dafke életszeretet. És ez nagyobb erő a diktatúránál, és nagyobb erő mindennél. És ez az életszeretet, hát ezt az itt ülők nyilván tudják, miről beszélek. A Hrabal, Menzel féle film, a Pacsirták cérnaszálon. Na most ez az életszeretet, ami a cseh kultúrában benne van, ez a magyar kultúrából teljes egészében hiányzik. Ez nincs. Van életösztön, úgy életösztön, hogy valaki kapálózik a vízben, hogy meg ne fulladjon. Életösztön, az van. De ez a szabad életszeretet, ez sajnos nincsen. Jó lenne, ha volna. Ez borzasztóan nagy erő. Hát ugye ez a film 1950-ben játszódik, az ottani Rákosi-korszakban. A legsötétebb időben. És ez a kislány akkor is fölmászik, és akkor is süt a nap. És a főhős fiút egy bátrabban föltett kérdés miatt még háromévi bánya-kényszermunkára ítélnek, és avval ér véget a film, hogy a lifttel megy le a mélybe. De egyszer csak, megy a lift, és az operatőr mutatja, hogy benn vannak a liftben, a főhős is, még három évre. S akkor felfele fordul a kamera, és látjuk fönn a fényességet, a világosságot. Ez a magyar szellemből hiányzik. Ez nincs. Ez jó lenne, ha lenne. És nem véletlen, hogy ez a blokk a Balti-tengertől le a Fekete-tengerig egy figurát tudott úgy létrehozni, ahogy a Don Quijote van, meg, ahogy a Robinson van, hogy az emberek nem tudják, ki írta, egyáltalán, hogy írta, hát itt van közöttünk, hát mindenki tudja. A Robinsont, a Don Quijotét mindenki tudja. Ez a blokk egyetlen ilyen figurát hozott létre, a Svejket. Valahogy ezen is érdemes lenne elgondolkodni, amikor a nemzeti tudatról gondolkodunk, meg ilyesmiről...”

(Hát ezért került az esszé a szépirodalmi rovatba…)